

3. fejezet

A politikai elit¹

Kristóf Luca

Az elitelmélet alaptétele, hogy bármilyen formát is öltjön a kormányzás egy társadalomban, az elit léte mindenképpen elkerülhetetlen. A kevesek kiválasztódása a politikai uralomra – Max Webernél a kis számok törvénye, Michelsnél az oligarchia vastörvénye – a modern demokráciákban is érvényesül.² Az elit-paradigma szerint tehát minden társadalomban létezik egy kicsi, de nagyhatalmú csoport, amely autonóm társadalmi és politikai aktorokból áll, és elsődlegesen saját hatalma fenntartásában érdekelt. E csoport döntései és hatalmi játszmái alakítják a politikát, és hoznak az egész társadalomra kiható döntéseket.

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a különböző politikai rendszerekben azonos lenne az elitek szerepe és működés módja. Ellenkezőleg, az elit belső cselekvési mintái alakítják ki az alapvető megkülönböztetéseket a különböző politikai rendszerek között. Az, hogy az elitcsoportok milyen mértékben bíznak egymásban és működnek együtt, fontosabb, és nagyobb hatással van a politikai stabilitásra és a demokráciára, mint bármely alkotmányos, vagy egyéb formális intézményi szabály.³

A fejezetben a magyar politikai elitben az elmúlt 25 évben lezajlott társadalmi és politikai folyamatokat vizsgálom. Fő kérdéseim a következők: Mely jellemzőiben mutat folytonosságot és melyekben törést, változást a politikai elit? Milyen a politikai elit különböző csoportjainak, frakcióinak egymással való viszonya? Ez a viszony, és általában véve az elit viselkedése milyen hatással van a politikai rendszerre?

A fejezet a következő részekre oszlik. Az első részben definiálom a politikai elitet, majd röviden bemutatom az elit és a politikai rendszer összefüggését taglaló elméletet. A

¹ Köszönet Ilonszki Gabriellának a fejezet első változatához fűzött értékes megjegyzéseiért.

² Max WEBER: *A politika mint hivatás* (Budapest: Kossuth 1995), Robert MICHELS: *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* [1915] (New Brunswick, London: Transaction Publishers 1999).

³ John HIGHLEY – Jan PAKULSKI: „Elitelmélet a marxizmus után” *Századvég* 1998/1. 71–88.

demokratikus elitizmus felfogását veszem alapul, amely szerint az elit uralma és az elitcsoportok versengése a demokratikus rendszerekben is nagy szerepet játszik. E felfogás szerint a különböző elitkonfigurációk, amelyek az egység, a differenciáltság és a cirkuláció fogalmaival írhatóak le, alapvető hatással vannak a politikai rendszerre.

Az elméleti keret felvázolása után az 1989 és 2014 közötti időszakban vizsgálom a magyar politikai elitet, a negyedszázadot három korszakra: az elit *átalakulásának*, *konzolidációjának* valamint *válságának* időszakára bontva. A három szakasz között ugyan a bennük zajló társadalmi folyamatokat tekintve éles korszakhatárok nem feltétlenül mutathatók ki, szimbolikus korszakhatárokként az átalakulás és a konszolidáció időszaka között az 1998-as választásokat, a konszolidáció és a válság szakasza között pedig a 2006-os választásokat követő politikai krízist lehet kijelölni. Az első időszakban az elitet érintő legfontosabb folyamat a rendszerváltás kapcsán az elit cirkulációja, illetve reprodukciója volt, különös tekintettel a nomenklatura folytonosságára. A második időszak során egy professzionalizálódó, stabilizálódó és egyben bezáruló politikai elit képe körvonalazódott. A harmadik szakaszt az elit csökkenő egysége, növekvő polarizációja és egyfajta magatartászavara, a korábban lefektetett játékszabályok egyre gyakoribbá váló felrúgása jellemzi.

1. Elit és politikai rendszer összefüggései

A klasszikus elitelmélet az elit két típusát különbözteti meg.⁴ A kormányzó elit a konkrét kormányzati hatalmat vagy az a fölötti kontrollt gyakorolja (például a parlament tagjaként). A nem kormányzó elit körébe az olyan, hatalommal és privilégiumokkal rendelkező csoportok tartoznak, amelyek tagjai nem vállalnak nyíltan politikai szerepet, mégis nagy befolyással vannak a politikai folyamatokra és magára a kormányzó eliteire is.

Ennek megfelelően a politikai elit a legelfogadottabb definíció szerint olyan személyekből áll, akik hatalmi szervezetekben és mozgalmakban elfoglalt pozícióik segítségével rendszeres és komoly befolyással vannak a politikai folyamatok eredményeire és a politikai intézmények működésére, így olyan döntések meghozatalában vesznek részt, amelyek az egész

⁴ Vilfredo PARETO: *A Treatise on General Sociology* (New York: Dover [1915–1919] 1963).

társadalomra hatással vannak.⁵ A definíció értelmében ide tartoznak a legnagyobb vagy erőforrásokban leggazdagabb politikai, kormányzati, gazdasági, hadi, szakmai kommunikációs és kulturális szervezetek és mozgalmak vezetői: kormánytagok, törvényhozók, párthivatalnokok, közvetlen tanácsadók, vezető tisztviselők, de ide számíthatók a közvélemény befolyásos alakítói, civil mozgalmak, szakszervezetek, gazdasági lobbicsoportok vezetői is. A Gaetano Mosca által második rétegnek nevezett szereplők,⁶ akik szintén ezekben a szervezetekben dolgoznak, de nem felsővezetői pozícióban, így csak közvetett politikai befolyásuk van, nem számítanak a szűk értelemben vett politikai elit tagjai közé.⁷

A korai elitelmélet teoretikusai, Mosca, Pareto, Michels és Weber is úgy gondolták, hogy az elitek uralma a demokráciákban is érvényesül. A képviseleti rendszerben az állampolgári részvétel korlátozott, a politikában az eliten belüli versengés dominál a választók manipulációja révén. A megválasztott elitnek meglehetősen nagy autonómiája van a kormányzásban,⁸ ezt az autonómiát ugyanakkor korlátozzák a demokratikus intézmények, valamint a politikusok és választók közötti visszacsatolás folyamata.⁹

Az elitelmélet értelmében a választók politikai döntései végső soron tehát különböző elitkonfigurációk közötti választások.¹⁰ Az elmélet szerint a legtöbb, amit a bürokratikus szervezetek korában remélhetünk, az erős, szervezetalapú, önérdekű, mindazonáltal elszámoltatható és felelős elitek hatékony uralma.

John Higley és szerzőtársai szerint a különböző politikai rendszerekben megtalálható elitkonfigurációk két meghatározó dimenziója az elit *egysége* és *differenciáltsága*.¹¹

⁵ Robert D. PUTNAM: *The Comparative Study of Political Elites* (London: Prentice-Hall 1976), John HIGLEY Gwen MOORE: „Elite Integration in the United States and Australia” *American Political Science Review* 1981/3. 581–597., Ursula HOFFMAN-LANGE: „Surveying national elites in the Federal Republic of Germany” in: G. Moyser – M. Wagstaffe (szerk.): *Research Methods for Elite Studies* (London: Allen and Unwin 1987) 27–42., John HIGLEY – Heinrich BEST (szerk.): *Democratic Elitism: New Theoretical and Comparative Perspectives* (Leiden, Boston: Brill 2010).

⁶ Gaetano MOSCA: *The Ruling Class* (New York: McGraw – Hill 1939).

⁷ A fejezet elemzései során a politikai elitet meglehetősen tágan definiáló kutatásokat használok fel, amelyek azonban értelmezésben még megfelelnek az egész társadalmat érintő döntésekben való közvetlen részvétel kritériumának. A pontos definíciókat és minatvételi eljárásokat a konkrét adatok közlésekor ismertetem.

⁸ Joseph SCHUMPETER: *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York: Harper and Row 1942).

⁹ CARL J. FRIEDRICH: *Man and His Government: An Empirical Theory of Politics*. (New York: McGraw – Hill 1963).

¹⁰ HIGLEY–PAKULSKI (1998).

¹¹ John HIGLEY – Jan PAKULSKI – Władimierz WESOŁOWSKI 1998. „Elite Change and Democratic Regimes in Eastern Europe” in: *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe* (London: Macmillan 1998) 1–33.,

Egységesnek akkor tekinthető az elit, ha kellő belső kohézióval rendelkezik ahhoz, hogy tagjai egyetértsenek az általuk irányított társadalom alapvető természetét és szükségleteit illetően, függetlenül esetlegesen eltérő csoportérdekeiktől és politikai nézeteiktől. Differenciálnak pedig akkor, ha a szektorok és szervezetek szerint funkcionálisan különböző csoportok relatíve nagy autonómiával rendelkeznek.

Higley és szerzőtársai tipológiája szerint a totalitárius és poszttotalitárius rezsimekre az egységes és kevésbé differenciált *ideokratikus elit* jellemző, az autoritárius rendszerekre a nem egységes, azonban differenciálatlan *megosztott elit*. A nem konszolidált demokráciákban a *fragmentált elit* differenciált ugyan, de kevésbé egységes az alapvető játékszabályok tekintetében. A konszolidált demokráciákat pedig *konszenzuálisan egységes*, ugyanakkor differenciált elit jellemzi.¹²

A fenti tipológia elemei közül az 1989 és 2014 közötti magyar elit kapcsán a demokráciákat jellemző elitkonfigurációkat tekintem relevánsnak, ezért a következőkben a konszenzuális egység fogalmával foglalkozom bővebben, mely az újabb elitelméleti irodalom egyik kulcsfogalma.¹³

Eszerint a demokrácia stabilitásának feltétele, hogy a differenciálódott elitcsoportok mindannyian részt vegyenek a döntéshozatalban és ellentéteik ellenére is megegyezzenek az alapvető játékszabályokban. A hatalomban lévő elitnek el kell ismernie az ellenzék jogát a létezéshez, hangja hallatásához, a döntések vitatásához, és a méretarányos képviselethez. Olyan esetekben, amikor az elitcsoportok nem tudnak tartalmi megegyezésre jutni, fontos, hogy „egyetértsenek az egyet nem értésben.”¹⁴ Egy konszenzuálisan egységes elit a politikát alkuk rendszereként, pozitív összegű játszmaként fogja fel, ahol az egyes csoportok elfogadják, ha veszítenek, annak fejében, hogy más ponton nyerhessenek. A feltételezésük az, hogy a kölcsönös függőség miatt előbb-utóbb a legfontosabb céljaikat elérik ebben a

John HIGLEY – Jan PAKULSKI: „Elite Power Games and Democratic Consolidation in Central and Eastern Europe” *Soviet and Post-Soviet Review* 1999/1. 115–137.

¹² HIGLEY–PAKULSKI– WESOŁOWSKI.

¹³ J. HIGLEY – G. L. FIELD – K. GROHOLT: *Elite Structure and Ideology* (Oslo: Universitetsforlaget, New York: Columbia University Press 1976), John HIGLEY – Ursula HOFFMANN-LANGE – Charles KADUSHIN – Gwen MOORE: „Elite integration in stable democracies: a reconsideration” *European Sociological Review* 1991/1. 35–53.

¹⁴ Guiseppe Di PALMA: *The Study of Conflict in Western Societies: A Critique of the End of Ideology* (Morristown, NJ: General Learning Press 1973).

játszmában, így nem áll érdekükben a konfliktusokat erőszakig vinni. Egy ilyen elit akár még a többi társadalmi réteggel szemben is képes a „demokrácia örének” funkcióját betölteni.

Az elitek konszenzuális egységét egy olyan interakciós struktúra biztosítja, amely az összes fontos elitcsoport számára hozzáférést nyújt a „döntéshozatali arénához”. A döntéshozatalhoz való hozzáférés informális, rugalmas, kohézív elitkörökön át valósul meg. Az elitek körei metszik egymást, szektorokat, intézményeket kötnek össze. Azok az elittagok, aki több körbe is tartoznak, alkotják a kisebb körökön átívelő nagy – társadalmanként néhány száz fős – központi kört, amely a konszenzuális elitek integrációját biztosítja.

Hogyan jön létre egy ilyen egységes elit, amely a világtörténelem során meglehetősen ritka konfiguráció? Összehasonlító történeti elemzések szerint alapvetően kétféle módon: vagy lassú, fokozatos *konvergenciával*, azaz a dominánssá váló demokratikus elitcsoporthoz való hasonulással.¹⁵ A másik lehetséges út egy hosszan fennálló ellentét lezárásaként gyorsan megszülető *elitmegállapodás*.¹⁶

Az egymást váltó politikai rendszerek kialakulásában három fontos tényező: a már említett egység és differenciáltság, valamint az elítcsere, azaz a cirkuláció módja, játszik szerepet.¹⁷ Az elítcsere lehet széles vagy szűk körű, aszerint, hogy kiterjed-e az elit különböző szektoraira, vagy csak a legfelsőbb politikai pozíciókban történik változás. Lehet mély vagy sekély; itt a kérdés az, hogy a második – és ezzel nagyban az előző elitre hasonlító – vonal lép elő egyet, vagy máshonnan is jönnek új elittagok? A cirkuláció gyorsasága és módja is fontos tényező: a csere lehet gyors és forradalmi, ekkor a legtöbb esetben erőszakos, vagy fokozatos és békés módon is megvalósulhat: ez esetben a régi elit tagjai önkéntes lemondással, nyugalomba vonulással, pozíciójuk átadásával tűnnek le a színről.

Higley és Pakulski sokat idézett cikkükben¹⁸ a cirkuláció mélységét és kiterjedtségét, valamint annak módját számba véve négyféle mintázatot különböztetnek meg: a hirtelen lezajló és kikényszerített, széles és mély (forradalmi) elítcsere az *ideokratikus* elitek

¹⁵ Példaképpen említhető a japán elit az 1970-80-as években, vagy a II. világháború utáni francia és olasz kommunisták idomulását a parlamenti demokráciához (John HIGLEY – Michael G. BURTON: „The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns” *American Sociological Review* 1989/1. 17–32.).

¹⁶ Erre klasszikus példa a huszadik század második feléből a Franco-korszak lezárása Spanyolországban, illetve az 1989-es lengyel és magyar kerekasztal-tárgyalások (HIGLEY–BURTON).

¹⁷ HIGLEY–PAKULSKI (1999).

¹⁸ id. m.

kialakulásának módja. A szintén hirtelen és erőszakos, de csak a legfelső pozíciókat érintő, és azokat a régi elittagokhoz hasonlóakkal betöltő cirkuláció *megosztott* elitekhez vezet. A fokozatos és békés változásokat, amelyek nem érintik mélyen és széleskörűen az elitet, *reprodukciónak* nevezik, és a *fragmentált* elitek kialakulásával kapcsolják össze. Amennyiben azonban a fokozatos és békés csere eléggé széleskörű és mély ahhoz, hogy új, a régi elittől különböző csoportok beáramlását tegye lehetővé, *klasszikus* elitcirkulációnak számít. Higley és Pakulski szerint az ilyen típusú elitcserében gyökeredzik a konszenzuálisan egységes elit, és ezzel a konszolidált demokrácia létrejött.

2. A magyar politikai elit az 1990-2014 közötti időszakban

A szóban forgó időszakot nem feltétlenül a kormányzati ciklusok szerint érdemes szakaszolni, hiszen a politikai elitet érintő folyamatok csak részben kötődnek a választási ciklusokhoz, részben inkább hosszabb távú politikai, társadalmi és gazdasági folyamatokhoz. Az első szakaszt, az abban lezajló legfontosabb folyamat nyomán az *elit átalakulása* időszakának nevezem. E korszak elejének legfontosabb eseményei az 1989-es ellenzéki kerekasztal tárgyalások és az 1990-es első szabad választások voltak. Ekkor zajlott le az a nagymérvű elitcsere, mely meghatározta a kialakuló demokrácia elitjének arculatát. Ugyanekkor alakultak ki a politika új játékszabályai és születtek meg a stratégiai döntések: Higley és Burton terminológiájával ez volt az elitmegállapodás időszaka. Az elit átalakulásának periódusa többé-kevésbé egybeesik a tranzitológiai irodalomban posztoszocializmusnak vagy posztkommunizmusnak nevezett átmeneti időszakkal, amely a demokrácia és a piacgazdaság működésének kialakulására utal. Jelen korszakolásban az első két parlamenti ciklus tartozik ide, és a harmadik demokratikus választással ér véget 1998-ban. Erre az időpontra kialakul egy professzionális politikai elit és a három simán lezajlott kormányváltás jelzi az elit konszolidációját. 1998-tól tehát a második, *konszolidációs* szakasz következik, melyben az elit többé-kevésbé a korábban kialakított játékszabályok szerint működik, és egységességet mutat olyan döntő kérdésekben, mint a NATO- és EU-csatlakozás. A szakirodalom azonban erősen kétségbe vonja a konszolidációs szakasz sikeres lezárultát.¹⁹ Ezért amellet fogok

¹⁹ ILONSZKI Gabriella – LENGYEL György: „Válaszúton: Konszolidált vagy színlelt demokrácia?” *Politikatudományi Szemle* 2009/1. 7–25., KOVÁCH Imre – KRISTÓF Luca 2011: „Elit és társadalmi integráció” in: KOVÁCH Imre et al. (szerk): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon* (Budapest: MTA TK – Argumentum 2011) 30–44., KÖRÖSÉNYI András: „A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltatásra” in: BODA Zsolt – KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *Trendek a magyar politikában*. (Budapest: MTA TK PTI – ÚMK 2012).

érvelni, hogy 2006-tól, nem a választásoktól, hanem szimbolikusan a miniszterelnök őszi beszédének nyilvánosságra kerülésétől és az azt követő utcai zavargásoktól kezdve megint egy új periódus kezdődik: az *elit válságának* időszaka. Ebben az időszakban az elit egységessége megbomlik, polarizációja pedig az Európai Unióban egyedülálló szintre erősödik fel. Ez a folyamat a 2010-es kormányváltás után is folytatódik, amikor a dominánssá vált politikai elitesz csoport a konszenzuális egység normatív szabályait nem betartva kormányoz, így a harmadik szakasz lezáratlan, még a fejezet írásakor is tart.

A következőkben áttekintem az 1990 és 2014 közötti magyar politikai elitről szóló empirikus kutatási eredményeket. Az itt ismertetett kvantitatív adatok alapvetően két forrásból származnak. Az egyik az 1988 és 2009 között az MTA Politikatudományi Intézetében először Szelényi Iván, majd Kovách Imre vezetésével rendszeres időközönként felvett, a szélesebb politikai-közéleti elitet átfogó felmérések (*MTA elitfelmérés*),²⁰ a másik pedig az Ilonszki Gabriella és Kurtán Sándor vezetésével összeállított *Magyar Képviselői Adatbázis*, amely az 1990 utáni országgyűlések képviselőinek adatait tartalmazza.²¹ Ebből a két adatbázisból tudunk meg a legtöbbet a politikai elit társadalmi jellemzőiről. Ezen kívül több kisebb kvantitatív és kvalitatív vizsgálat eredményeit is felhasználom, például a politikai elit attitűdjeiről.

Az elit átalakulása (1989-1998)

Az átalakulás időszakát az elitkutatások az elitesz perspektívájából vizsgálták. A legfontosabb kutatási kérdés a következő volt: az elit cirkulációja (azaz széleskörű személyi változások) vagy az elit reprodukciója (személyi folytonossága) jellemezte inkább a kelet-európai társadalmi változásokat? Az ezzel kapcsolatos főbb hipotéziseket magyar és lengyel kutatók fogalmazták meg. A legismertebbek: Hankiss Elemér nagykoalíció-tézise²² és Jadviga

²⁰ A mintavétel alapsokaságát a Magyar Közélet Kézikönyvében szereplők alkották. Szűken vett politikai elit kategóriái: magyar köztársaság, kormány, minisztériumok, képviselők, EU, önkormányzatok, pártok. Közéleti elit: önálló állami szervezetek, társadalmi szervezetek, nemzeti-etnikai kisebbségek, sportszervezetek, szakszervezetek, gazdasági szervezetek, pénzügyi szervezetek, kamarák, egyházak. A mintavételi eljárásról részletesebben lásd Kristóf 2014. A felvételsorozat adataira *MTA elitfelmérés* néven hivatkozom.

²¹ A parlamenti képviselőket a politikai elit egy csoportjának tekintem. A Magyar Képviselői Adatbázis tehát a politikai elit egy konkrét csoportjáról nem mintavételen alapuló, hanem teljes körű adatokat tartalmaz.

²² HANKISS Elemér: *Kelet-európai alternatívák* (Budapest: KJK 1989).

Staniszkis politikai kapitalizmus-koncepciója,²³ azt feltételezték, hogy a szocializmus nomenklátúra-elitje kapcsolati tőkéjének segítségével vagy sikeresen megőrizte, vagy gazdasági tőkére váltotta át hatalmi pozícióját. Szalai Erzsébet technokrata kontinuitás elmélete a hatalom sikeres átmentését és a gazdasági átalakulás levezénylését a késő-kádári technokráciának nevezett, magasan kvalifikált és viszonylag fiatal, a liberalizmus és a piacgazdaság iránt nyitott elitesoporthoz kötötte.²⁴

Nagy társadalmi változások idején a politikai elit tagjainak a gazdasági vagy a kulturális elittel összehasonlítva jóval gyengébb a túlélési képessége. Ennek megfelelően, a hipotéziseket tesztelő nagymintás, komparatív empirikus vizsgálat tanúsága szerint a magyar politikai elitben történt változások inkább a cirkuláció, a gazdasági elitben történtek pedig inkább a reprodukció fogalmával írhatók le.²⁵ A kulturális elitet a rendszerváltás csak csekély mértékben érintette.²⁶

Magyarországon a többi posztoszocialista országgal összehasonlítva különösen nagymérvű volt az elitcsere. A politikai elit körében az 1988-as nomenklátúra elit 78 százaléka elveszítette pozícióját.²⁷ Ez azonban nem feltétlenül jelenti azt, hogy a kádár-kori elit e tagjai egyben az elitből is kiestek volna. A magyar, lengyel és orosz nomenklátúra-elitet összehasonlító kutatás megállapította, hogy bár a régi elit tagjait mindhárom társadalomban számúzték a politikai vezető pozíciókból, durván felüknek sikerült elit státusban maradnia, ha nem is ugyanabban a pozícióban, mint a szocializmus idején. Ha leszámítjuk a nomenklátúra idősebb tagjait, akik nyugdíjba mentek, a régi elit kétharmada 1993-ban is elitpozícióban volt.²⁸ Ez, a szakirodalomban helyettesítő cirkulációnak nevezett jelenség nagyban árnyalja a politikai elit gyenge túlélési képességéről elmondottakat, és Szalai tőketranszformációs hipotézisét erősíti meg: a nomenklátúra elit fiatal és képzett tagjai közül sokan politikai tőkéjüket gazdasági tőkére tudták átváltani.

²³ Jadwiga STANISZKIS: „Political Capitalism in Poland” *East European Politics and Societies* 1990/1. 127–141.

²⁴ SZALAI Erzsébet *Az elitek átváltozása* (Budapest: Új Mandátum 1998).

²⁵ SZELÉNYI Szonja – SZELÉNYI Iván – KOVÁCH Imre: „The Making of the Hungarian Postcommunist Elite” *Theory and Society* 1995/4. 697–722., BÖRÖCZ József – RÓNA-TAS ÁKOS: „Small leap forward. Emergence of new economic elites” *Theory and Society* 1995/4. 751–781., Gil EYAL – Eleanor TOWNSLEY: „The social composition of the Communist nomenclature: a comparison of Russia, Poland and Hungary” *Theory and Society* 1995/4 723–750.

²⁶ KRISTÓF Luca: „De mi történt azután? Megszakítottság és folytonosság a magyar elitben 1988 és 2009 között” *Politikatudományi Szemle* 2014/1. 7–26.

²⁷ MTA elitfelvételek adatai.

²⁸ Jacek WASILEWSKI: „Hungary, Poland and Russia: The Fate of Nomenclature Elites” in: Mattei DOGAN – John HIGLEY (szerk): *Elites, Crises and the Origins of Regimes* (Lanham: Rowman & Littlefield 1998) 147–168.

A rendszerváltás cirkulációja nyomán az elitbe kerülő új csoportok jelentősen megváltoztatták a politikai elit karakterét, bár a legalapvetőbb demográfiai jellemzők keveset változtak. Az elit túlnyomó részben középkorú, magasan iskolázott férfiakból állt. Már a késő Kádár-kor nomenklátúra elitje is jelentősen férfیتőbbségű volt, azonban egyes szegmensei – például az országgyűlési küldöttek – körében a fizikai dolgozókhoz és más hátrányos helyzetű csoportokhoz hasonlóan adminisztratív módon előírt számú nő is jelen volt. Mindazonáltal a nők és a munkások a rendszer ideológiájának megfelelő kirakat-jelenléte nem volt túlságosan magas: a teljes politikai elitet tekintve a nők aránya nem érte el a 20, a diplomával nem rendelkezőké pedig a 10 százalékot sem.²⁹ Az MTA elitfelvétele szerint a rendszerváltás után a rekrutációs mechanizmusok megváltozásával ezek az arányok tovább csökkentek: 1993-ban az elittagoknak már 88%-a férfi, és extrém magas, 98%-os körökben a diplomások aránya. A diplomások között korábban felülreprezentált mezőgazdasági és műszaki végzettségűeket a rendszerváltás után nagyrészt jogászok és humán végzettségűek váltották fel. A politikai elit az eliticsere következtében származási értelemben jóval zártabbá vált: míg a szocializmus végének elitje kétharmad részben fizikai dolgozók gyermekeiből állt, az eliticsere után már csak az elittagok 42%-a származott fizikai munkát végző apától. Átlagéletkora szerint az 1993-as elit (47.9 év) nem különbözik jelentősen az 1988-astól (48.6), mindkettőben az 1940-49 között született „nagy generáció” a jellegadó. Ez egyrészt mutatja, hogy a nyolcvanas évek végi nomenklátúra elit a legfelsőbb pozícióktól eltekintve már maga is átesett egy generációváltáson, másrészt, hogy a rendszerváltó elitekben ugyanannak a generációnak más, a szocializmus elitrekrutációjából kizárt csoportjai domináltak. Az eliticsere következtében ugyanakkor valamelyest változott azért az életkori összetétel is: erősen lecsökkent az elitben az 1929 előtt születettek aránya (nyugdíj) és megtörtént az 1950-59 közötti kohorsz nagyobb arányú kooptálása. A nomenklátúra-folytonosság egyik fontos mérőszáma, az MSZMP-tagság a politikai elit körében 82%-ról 35%-ra csökkent.³⁰

Az átalakulás politikai elitjének karakterében erős értelmiségi dominancia figyelhető meg. Az első demokratikus parlament tagjainak 40%-a kimondottan értelmiségi (jogász, tudós, író,

²⁹ A gazdasági és a kulturális elitben, ahol a mesterségesen előállított reprezentativitás követelménye nem érvényesült, a nők aránya 1988-ban mindössze 6 illetve 5%, a nem diplomásoké pedig elenyésző, gyakorlatilag 0 volt. Ez az utóbbi adat egyfelől, a nomenklátúra elit végzettségi adataival együtt mutatja a késő Kádár-kor – a szocializmus korábbi évtizedeihez, illetve más szocialista országokhoz képest – meritokratikus elitrekrutációját, másfelől erősen megkérdőjelezi a női egyenjogúság szocialista rendszerben hirdetett ideájának megvalósulását. Megtalálhatjuk itt a nők későbbi elitbeli alulreprezentáltságának gyökereit is (MTA elitfelvételek adatai).

³⁰ KRISTÓF (MTA elitfelvételek adatai)

egyetemi tanár, stb.) pályáról került a politikába, ami nemzetközi összehasonlításban kiugróan magas arány.³¹

Az értelmiség pozícióit és befolyását tekintve egyaránt domináns szerepet játszott az átalakulás szakaszában. Bozóki a rendszerváltás előtti és utáni időszakot egyenesen az értelmiség évtizedének nevezi, arra utalva, hogy a rendszerváltás előkészítését és a nyolcvanas évek végén a politikai ellen-elit szerepét a magyar értelmiség egy része sikeresen töltötte be, idővel pedig az értelmiség volt az a társadalmi csoport, amely főszerepet játszott a demokratikus átmenet irányításában is a rendszerváltó pártok megalapítása és az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásainak révén.³² Így a politizáló értelmiség jó része számára – professzionális új politikai elit hiányában – egyenes út vezetett a politikai pozíciókba, bár többségük esetében ez a szerepvállalás nem volt tartós. Ezeket a korábbi politikai tapasztalattal nem bíró elittagokat a közbeszéd és a szakirodalom egyaránt a politikai amatőr kifejezéssel illette. Körükben sokan voltak a korábban ellenzéki tevékenységet folytatók, valamint azok is, akik családjuk, származásuk miatt szenvedtek hátrányt, üldöztetést a szocializmus alatt. Az amatőr politikusok nagy része azonban gyorsan kikerült a politikából: az első parlament 415 képviselőjéből 385 volt újonnan megválasztott, és közülük 250 számára a képviselőség pusztán ezt az egy parlamenti ciklust jelentette.³³ Kisebb részük ugyanakkor elindult a hivatásos politikussá válás útján.

Higley és Pakulski gondolata arról, hogy az elit cirkulációja meghatározó szerepet játszik az elit ethosának kialakulásában, az 1989-90-es kelet-európai rendszerváltások értelmezésében is fontos szerepet kapott. A szocialista rendszerek elitkonfigurációját (Lengyelország részleges kivételével) alapvetően ideokratikusnak tekintették. Az egyes posztkommunista országokban más-más módon lezajlott elitcsere ugyanakkor más-más elitkonfigurációkat hozott létre. A magyar (valamint a lengyel és a cseh) átmenet a fentebb idézett klasszifikáció szerint *klasszikus elitcirkulációként* kategorizálható.³⁴ A cirkuláció módja fokozatos és békés volt, a karrierutak többnyire lépcsőről lépésre emelkedtek, a csere kiterjedése pedig elég széles és mély volt ahhoz, hogy kiszűrje a régi elit alkalmatlan tagjait és új társadalmi csoportok

³¹ KÖRÖSÉNYI András – TÓTH Csaba – TÖRÖK Gábor: *A magyar politikai rendszer* (Budapest: Osiris 2003).

³² BOZÓKI András: 2010. „A magyar demokratikus ellenzék: önreflexió, identitás és politikai diskurzus” *Politikatudományi Szemle* 2010/2. 7–45.

³³ ILONSZKI Gabriella (szerk.): (2008): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó 2008).

³⁴ John HIGLEY – LENGYEL György (szerk.): *Elites after State Socialism. Theories and Analysis.* (Lanham: Rowman and Littlefield 2000).

bekerülését tegye lehetővé. Az ellenzéki kerekasztal-tárgyalások során az *elitmegállapodás* klasszikus forгатókönyve zajlott le.³⁵ Az újonnan kialakult, profi politikusokból és technokratákból álló elitet tehát konszenzuálisnak minősítették.³⁶

Az elit konszolidációja (1998 – 2006)

Higley és Pakulski kilencvenes évek végi komparatív cikkükben, amelyben áttekintették a posztkommunista országok átalakulását az addigra kialakult elitkonfigurációk szerint, megerősítve látták tézisüket a lengyel, cseh és magyar átmenet konszenzuális voltáról.³⁷ Ezekben az országokban a kilencvenes években semmi nem utalt arra, hogy a konszenzus megrendülne, a parlamenti választások, a kormányváltások zökkenőmentesen zajlottak, az elitek szeme előtt az EU-csatlakozás képe lebegett. A magyar kutatók megállapításai az elit politikai professzionalizációjáról, valamint fokozódó stabilizációjáról és bezárulásáról szóltak: politikai oldalak közötti értékkülönbségek dacára az elit tagjai, szociodemográfiai jellemzőikben és attitűdjeikben egyaránt sokkal jobban hasonlítottak egymásra, mint a társadalom többi rétegére.³⁸

A rendszerváltás elitcsoportjai közül a politikában maradók egy jellegzetesen politikai (re)szocializációs folyamaton mentek keresztül, amely erősen lecsökkentette a politikusi karrier előtti életutak különbözőségének jelentőségét.³⁹ A kilencvenes évek második felére a professzionalizáció és a társadalmi jellemzők szerinti homogenizálódás következtében értelmét veszítette a régi elit/új elit megkülönböztetés. Ebben az időszakban jelentek meg a politikában azok a generációk is, amelyekben már nem volt szokatlan az, hogy egyesek rögtön politikusként kezdték a pályájukat. A professzionalizáció nyomán ugyanis a pártokban befutott karrier vált az elit fő rekrutációs csatornájává, szemben a korábbi politikai tőkére, a szakértelemre vagy egyéb erőforrásokra épülő karrierúttal.

³⁵ HIGLEY–BURTON, HIGLEY–LENGYEL.

³⁶ A többi kelet-európai országban ugyanakkor, ahol az elitsere nem volt elég mélyreható és kiterjedt, Higley és Pakulski szerint nem jött létre konszenzuálisan egységes elit. A kilencvenes évek végének Szlovákiáját és Bulgáriáját a reprodukciós cirkuláció és a volt pártbürokratákból valamint technokratákból álló fragmentált elit, Romániát, Szerbiát és Horvátországot pedig a bár erőszakos, de csak a legfelsőbb politikai elitet érintő csere útján kialakult, volt pártbürokratákból és populistákból álló megosztott elit kategóriájába sorolják. Szlovénia besorolásában bizonytalanok (HIGLEY – PAKULSKI 1999).

³⁷ HIGLEY–PAKULSKI (1999).

³⁸ ILONSZKI Gabriella – KURTÁN Sándor: „A magyar parlamenti elitek: demokratizálódás és elitváltás” *Politikatudományi Szemle* 1999/4. 49–80., KÖRÖSÉNYI–TÓTH–TÖRÖK.

³⁹ KÖRÖSÉNYI–TÓTH–TÖRÖK.

A szimbolikus politizálás átmeneti szakaszának lezárultával a fokozatosan kialakuló hivatásos politikai osztály egyre inkább elutasította az értelmiség igényét a politika feletti kontrollra. Így az amatőr értelmiségi politikusok nagy része hamar kiszorult vagy önkéntesen visszavonult a politikai pozíciókból. Mivel a politikai pártoknak egyre kevésbé volt szükségük értelmiségi legitimációra, az értelmiség a politikai nyilvánosság tematizálásának lehetőségét és a rendszerváltás időszakában megszerzett diszkurzív uralmat is fokozatosan elveszítette.⁴⁰

A parlamenti képviselők esetében követhető legeggyértelműbben a professzionalizáció időbeli trendje: míg 1990-ben a képviselők 93%-a újonc volt az országgyűlésben, addig 1994-ben ez az arány 64%-ra, majd 1998-ban 49%-ra csökkent.⁴¹ A hivatásos politikussá válás folyamata több szempontból is megragadható. Kurtán Sándor és Ilonszki Gabriella a következő kritériumokat állítja fel: 1. a politikus több politikai funkciót is betölt, 2. ezek időben tartósan fennállnak, 3. a hivatás adja a politikus megélhetésének alapjait. Az e feltételek alapján hivatásos politikusnak számítók aránya 1990-ben 12%, 1994-ben 46%, 1998-ban pedig már 56%.⁴² (1. táblázat)

A professzionalizáció egy másik jeleként a pártkarrierre épülő rekrutációs út dominanciája mellett a kilencvenes évek közepétől elkezdődött a helyi szinten sikeres politikusok kooptálása is az országos elitbe, valamint ellentétes irányú folyamatként az országos szintű politikusok helyi mandátumok megszerzése iránti törekvése az erőforrásokban gazdagabb településeken. Ennek eredményeként a képviseleti elitben beazonosíthatóvá vált egy olyan, markáns csoport, amelyet a helyi és országos mandátumok halmozása jellemez.⁴³

Az 1998-as parlamenti ciklusban már erősen kimutatható volt a párthovatartozás szerinti különbségek csökkenése a képviselők között.⁴⁴ Az értékrendbeli törésvonalak főként a vallásosság és a szocializmushoz való viszony különbségében mutakozó pártok közötti

⁴⁰ SZÜCS Zoltán Gábor: „A magyar politikai diskurzus változásai 2000 óta” in: BODA Zsolt – KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *Trendek a magyar politikában* (Budapest: MTA TK PTI – ÚMK, 2012).

⁴¹ ILONSZKI-KURTÁN.

⁴² KURTÁN Sándor – ILONSZKI Gabriella: „Munka, foglalkozás, hivatás – a képviselői professzionalizáció több szempontú elemzése” in: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó 2008).

⁴³ VÁRNAGY Réka: „Az országgyűlési képviselők helyi beágyazottsága” in: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó 2008).

⁴⁴ SEBESTÉNY István: „Az 1998-as magyar parlamenti választások képviselőjelöltjeinek társadalmi jellemzői” in: KURTÁN Sándor et al. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1998-ról* (Budapest: DKMKA 1999) 1100–1145.

megegyezően a politikai elit tagjait összekötötte egy erősen intellektuális és munkaorientált attitűd.⁴⁵ A hivatásos politikussá válásról elmondottak azonban nem egyforma mértékben jellemezték a különböző parlamenti pártok elitjeit. A professzionalizáció egyik feltétele a stabil politikai pozíció, amelyet a nagyobb pártok jóval inkább biztosítani tudtak elitjük számára. Ebben az értelemben a választóvonal inkább a kis és a nagy pártok, mintsem a politikai oldalak között húzóódott.

Az MTA 2001-es kérdőíves elitvizsgálata egy, szociodemográfiai jellemzőiben az 1993-ashoz igen hasonló elitet mutatott: a nők aránya továbbra is alacsony, míg a diplomás elittagoké 90% feletti volt. A származási értelemben vett zártság is hasonló a nyolc évvel korábbihoz: 60% körüli a szellemi foglalkozású apák gyermekeinek aránya a politikai elitben. Az elit „beállása” az életkori adatokat és az egykori MSZMP-tagságot vizsgálva válik igazán látványossá: a két felmérés között eltelt nyolc évben az elit átlagéletkora több mint öt évvel nőtt, a volt párttagok aránya pedig az eltelt majd egy évtized ellenére sem csökkent szignifikánsan.

A képviselői elit is a bezárulás és homogenizáció jeleit mutatta, 2002-ben már csak 34 % az új bekerülők aránya, a profi politikusoké ellenben 77 %-ra kúszott fel (1. táblázat). A vezető párttisztviselők aránya is nőtt az országgyűlésben. Mindez a pártalapú szelekciós kritériumok megszilárdulását, a pártok intézményesülését, ezzel együtt a két, akkor kiemelkedően nagy párt, az MSZP és a Fidesz elitjének stabilizálódását mutatta.⁴⁶

1. táblázat

A 2006-os választásokat a képviseleti konszolidáció választásaként aposztrofálta a képviselői elit kutatója.⁴⁷ A parlament ekkor a rendszerváltás utáni országgyűlések közül a leginkább stabilizálódott: mindössze 28% volt az új bekerülők aránya, ami a szomszédos országokhoz képest rendkívül alacsony, a nyugat-európai zártsági szinttel egyenlő. A képviselőknek immár 80 %-a professzionális politikusnak számított (1. táblázat). Szocio-demográfiai jellemzőiket

⁴⁵ BALÁZS János: „A magyar politikai elit értékvizsgálata” in: KURTÁN Sándor et al. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1998-ról* (Budapest: DKMKA 1999) 1167–1189., CSURGÓ Bernadett – HIMESI Zsuzsa – KOVÁCH Imre: „Elitek és politikai preferenciák” in: KURTÁN Sándor et al. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2001-ről*. (Budapest: DKMKA 2002).

⁴⁶ ILONSZKI Gabriella: „Számít-e az elit folytonossága?” *Politikatudományi Szemle* 2003/4. 109–124.

⁴⁷ ILONSZKI Gabriella: „Konszolidáció vagy bezárkózás? A 2006-ban megválasztott parlamenti képviselők jellemzői” in: KARÁCSONY Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006. Elemzések és adatok*. (Budapest: DKMKA 2006) 229–252.

tekintve a képviselők kísértetiesen hasonlítottak az előző ciklus tagjaihoz, mindössze pár évet idősödtek 2002 óta. Az elit rekrutációs bázisa változatlan maradt: előnyt jelentett a budapesti születés, a jogász és a közgazdász végzettség, illetve a professzionális politikusság: a kormányzati poszt vagy a pártvezetői háttér.⁴⁸ A hivatásos politikussá válással hozható összefüggésbe az a jelenség is, hogy a pártképviseleti elv mellett a képviselők számára a területi képviseleti elv mind fontosabbá vált.⁴⁹ Kérdéses azonban, hogy ez az attitűdváltozás valójában nem instrumentális volt-e, háttérében a pártokkal szembeni bizalmatlanság érzékelése is állhatott.⁵⁰

A 2010-es évek felől visszatekintve a konszolidációs szakasz szimbolikus csúcspontjának talán a 2002-es EU-csatlakozás tekinthető, amelynek konszenzusos voltát kevesen kérdőjelezték meg. Ám ez a konszenzus utóbb csalókévan bizonyult abban az értelemben, hogy a pártok közötti kartellszerű egyetértés következtében a nyilvános diskurzusban a csatlakozást pártoló álláspont hegemon pozícióban volt, érdemi vita a lehetőségekről és következményekről az elitben sem folyt, így csak egy később könnyen megkérdőjelezhető kvázi-megállapodás jöhetett létre.⁵¹

Az elit válsága (2006 –)

A 2006-os képviseleti elit az utolsó olyan választás nyomán került be a parlamentbe, mely még a konszolidációs időszakhoz számítható. Gyurcsány Ferenc miniszterelnök őszi beszédének nyilvánosságra kerülésével és az azt követő utcai zavargásokkal új szakasz kezdődött a politikai elit negyedszázados történetében. Annak megértéséhez, hogy mi jellemzi ezt a harmadik periódust, nyúljunk vissza az elit a fejezet elején tárgyalt konszenzuális egységének kérdéséhez.

Ilonszki Gabriella már 2003-ban felvetette az eredeti, rendszerváltáskori elitmegállapodás minősítésének megkérdőjelezését.⁵² Legfontosabb érvei a következők voltak: 1. a megállapodó felek (a két nagy rendszerváltó párt, az MDF és az SZDSZ) azóta lecserélődtek.

⁴⁸ ILONSZKI (2006).

⁴⁹ PAPP Zsófia: „A stabilitás forrásai a képviselők megválasztásában” in: ILONSZKI Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó 2008).

⁵⁰ ILONSZKI Gabriella: „Képviseleti szerepek, politikai intézmények, képviseleti deficit: Két évtized változásai” in: TARDOS Róbert – ENYEDI Zsolt – SZABÓ Andrea (szerk.): *Résztétel, képviselet, politikai változás* (Budapest: DKMK 2011) 267–290.

⁵¹ MIKE Károly: „Egy konszenzus természetrajza” *Századvég* 2007/3. 61–98.

⁵² ILONSZKI Gabriella: „Számít-e az elit folytonossága?” *Politikatudományi Szemle* 2003/4. 109–124.

2. az eredeti megállapodás csupán a rendszerváltás alkotmányos-jogi kereteire vonatkozott, a hatalom és a gazdaság redisztribúciójának problémájával nem számolt, holott később az bizonyult a legfontosabb tényezőnek az átalakulás során. 3. a megváltozott politikai szereplők nagyon eltérően látják az elit feladatát. Mindezek alapján Ilonszki úgy látta, hogy helyesebb, ha a magyar rendszerváltást visszamenőleg csupán egy *kvázi elitmegállapodásként* értékeljük, amely valódi megállapodás nem is lehetett, mivel a legfontosabb problémák nem is kerültek terítékre. A konszenzuális egység hiánya az erősödő konfrontatív személyi politizálásban, a bizalom és az együttműködés hiányában mutatkozik meg. Ilonszki kérdése az volt, hogy lesz-e a jövőben konvergencia a szemben álló felek között, ez ugyanis szükséges volna ahhoz, hogy el lehessen jutni egy tényleges megállapodásig.

A 2006-os választások utáni turbulens politikai események és azok hosszabb távú következményei egy jó időre eldönteni látszottak az elitkonvergencia kérdését. Ilonszki Gabriella és Lengyel György 2009-ben már egyértelműen a demokratikus intézményrendszer működési mechanizmusainak és az elitek magatartásmódjának zavaráról írt.⁵³ Sokat idézett *színlelt demokrácia* fogalmuk annak veszélyeire utal, hogy a magyar elit jelentős csoportjai nem normakövető módon működnek. A szerzők értékelése szerint ugyan a színlelt demokráciában maga az elitek versengésén alapuló demokrácia nincs veszélyben, viszont az ilyen demokrácia működése nem hatékony, mivel a politikai versengés az elitcsoportok számára zéró összegű játzmává válik. Expliciten kimondják: „A magyar politikai elitek úgy viselkednek, mintha nem mentek volna keresztül a kerekasztal-tárgyalásokon és az EU-csatlakozás tárgyalásain, mintha nem tartoznának az elithez, amelyet közösen elfogadott és megkülönböztetett viselkedési normák irányítanak.”⁵⁴

Az Ilonszki – Lengyel szerzőpárhoz hasonlóan Körösi András is úgy vélte, Higley és szerzőtársai a kilencvenes években túlhangsúlyozták a magyar elit egységét.⁵⁵ Már a kezdetektől, 1989-től kezdve működött ugyanis egy határozott delegitimáló stratégia a két politikai oldal között: a baloldal a jobboldal demokratikus, míg a jobboldal a baloldal nemzeti elkötelezettségét kérdőjelezte meg fundamentálisan. Az elit konszenzuális egységének hiányát egyik leginkább jelző szimptóma, az ellenoldal identitásának, legitimitásának megkérdőjelezése 2006 őszétől a magyar politikai elitben kritikus mértéket öltött.

⁵³ ILONSZKI Gabriella – LENGYEL György: „Válaszúton: Konszolidált vagy színlelt demokrácia?” *Politikatudományi Szemle* 2009/1. 7–25.

⁵⁴ ILONSZKI – LENGYEL (2009) 20.

⁵⁵ KÖRÖSI (2012).

A delegitimáló stratégiáktól nem független folyamatként tekinthetünk az alapvetően a politikai elitesztruktúrák által vezérelt politikai polarizációra is. A rendszerváltás óta eltelt időszakban folyamatosan növekedett, és a kétezres évekre nemzetközi összehasonlításban kirívóan magassá vált a politikai polarizáció az elitben. A bal-jobb skála szélső pólusait, illetve közepét választók aránya, a polarizációs index a 2001-es 0.62 szintről 2009-re 1.25-re nőtt (2. táblázat).⁵⁶

2. táblázat

A politikai elit bal és jobb oldala közötti törésvonal mélységét jelzi, hogy az összes kelet-közép-európai ország közül Magyarország az egyetlen, ahol huszonöt év alatt egyszer sem történt meg, hogy a pártok ezt a törésvonalat átlépve léptek volna koalíciós kormányzásra. A polarizáció és a pártrivalizálás a politikai elit stratégiájának következtében a társadalom olyan szféráiba is lehatolt, ahol korábban nem volt jelen. A kétezres évtizedben növekedett például a politikai preferenciák szerinti kapcsolati homofília, azaz az azonos nézeteket vallókkal való sűrűbb érintkezés.⁵⁷ Erősödött ezen kívül a gazdasági élet átpolitizáltsága is. David Stark és Vedres Balázs több évtizedet átfogó hálózatelemzéssel kimutatták, hogy a magyar üzleti hálózatokban „politikai lyukak” tátonganak: a cégek nem működnek együtt az ellenoldalhoz tartozó üzleti partnerekkel. A hálózat politikai szegmentáltságának időbeli erősödése alapján Stark és Vedres úgy vélték, az átpolitizáltság oka nem a kialakuló kapitalizmus kezdeti politikai meghatározottsága, mint azt korábban, a poszt-szocialista útfüggőség kapcsán feltételezték, hanem az, hogy a politikai elit megosztottsága a gazdaságban is érezteti hatását.⁵⁸

A politikai elit növekvő normaszegési hajlandóságával összefüggésben több kutatás is kimutatta, hogy Magyarországon a többszereplős, hálózatba szerveződő korrupciós tranzakciók aránya egyértelműen növekvő tendenciát mutat.⁵⁹ A korrupciónak ez a fajtája erősen kötődik az államhoz és a politikai elithez. Intézményes korrupciónak is nevezik; olyan

⁵⁶ id.m.

⁵⁷ ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert: „Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál” in: TARDOS Róbert – ENYEDI Zsolt – SZABÓ Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás* (Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 2011) 347–382.

⁵⁸ David STARK – Balázs VEDRES: „Political Holes in the Economy: The Business Network of Partisan Firms in Hungary” *American Sociological Review* 2012/10. 1–23.

⁵⁹ SZÁNTÓ Zoltán – TÓTH István János – CSERPES Tünde: „Local Government Corruption in Hungary” in: Bruno DALLAGO – Chiara GUGLIEMMETTI (szerk.): *Local Economies and Global Competitiveness* (Palgrave MacMillan 2011) 134–153.

szereződéses viszony, amiből a politikai és gazdasági elit legfelső rétege húz hasznot, és közpénzek partikuláris érdekek szerinti felhasználását involválja. Jól ismert példája a közbeszerzések baráti cégekre való testreszabásának gyakorlata.⁶⁰ Ez Magyarországon szintén politikai oldalak szerint intézményesült: politikai változás, kormányváltás nyomán jelentősen változik a közbeszerzéseket elnyerő cégek összetétele.⁶¹ A politikai elit minimálkonszenzusának hiánya a közpolitikákra is rányomta a bélyegét: választási ciklusok szerint „cikkcakkosan” alakultak, ami társadalmilag nagyon költséges.⁶²

A kétezres évek közepétől a demokrácia állapotát és a kormányzás minőségét vizsgáló komparatív nemzetközi indexek⁶³ szerint Magyarország romló eredményeket kezdett produkálni. A demokráciaindexek ugyan világszerte romló értékeket mutattak a 2008-as világválság hatására, a magyar demokrácia esetében azonban a világválsághoz még a kelet-európai országokat sújtó EU-csatlakozás utáni válság valamint az 2006 után politikai válság is hozzáadódott.⁶⁴ Mindezek együttes hatására a többtucatnyi index eredményeit aggregáló világbanki *Worldwide Governance Indicators*⁶⁵ mutatói közül a korrupciós kontroll, a joguralom, a demokrácia és ellenőrzés, a szabályozás minősége és a kormányzás hatékonysága a kétezres évek közepe óta az 1996-2006 közöttinél jóval rosszabb értékeket mutat.

Ezeztől a folyamatoktól nem függetlenül a társadalom politikai elitbe vetett bizalma is erősen megroppant.⁶⁶ A parlamentbe és a kormányba vetett bizalom eleve is alacsony, ugyanakkor választási évek szerint irracionálisan nagy volatilitást mutató szintje 2008-2009 során olyan legitimációs válságnak tekinthető mélyrepülést mutatott.⁶⁷

⁶⁰ JANCZICS Dávid – JÁVOR István: „Corrupt Governmental Networks” *International Public Management Journal* 2012/1. 62–99.

⁶¹ FAZEKAS Mihály – TÓTH István János: *Political Influence in the Public Procurement Market? Analysis of market share 2009-2011 – preliminary results* (Budapest: Corruption Research Centre 2013).

⁶² BODA Zsolt: „Legitimációs problémák Magyarországon” in: BODA Zsolt – KÖRÖSÉNYI András (szerk.): *Trendek a magyar politikában*. (Budapest: MTA TK PTI – ÚMK 2012) 263–283.

⁶³ pl. The Economist Democracy Index, The Quality of Government Institute, Gothenburg, Bertelsmann Stiftung; Bertelsmann Transformation Index (BTI) és Sustainable Governance Indicators: Policy Performance and Executive Capacity in the OECD (SGI).

⁶⁴ ÁGH Attila: „Demokráciakutatás a politikai és közpolitikai elemzés keretében: A demokrácia minősége és teljesítőképessége” *Politikatudományi Szemle* 2012/2. 55–72.

⁶⁵ <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#reports>.

⁶⁶ KOVÁCH-KRISTÓF (2011).

⁶⁷ Eurobarometer, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm.

A 2010-es parlamenti választás és az akkor kormányra kerülő pártok által meghirdetett kvázirendszerváltás jelentős politikai változásokat hozott. Kérdés, mennyiben jelentett ez cezúrát a politikai elitet meghatározó folyamatokkal kapcsolatban?

A tágabban vett politikai elitről szóló utolsó MTA adatfelvétel 2009-ben zajlott le. Ennek tanulsága, hogy a politikai rendszer erősödő polarizációjának időszakában a politikai elit az társadalmi státusz (iskolázottság, foglalkozás, származás, jövedelem) szerint továbbra is homogén maradt.⁶⁸ Az elit szocio-demográfiai jellemzőinek egy része (átlagéletkor, iskolázottság, apa foglalkozása, egykori MSZMP-tagság) 2001 és 2009 között mit sem változott.⁶⁹ Egyedül a nők arányában volt észlelhető némi növekvés (11%-ról 16%-ra), illetve az 1950-59 között született kohorsz a kétezres években lassan átvette a dominanciát az 1940-49 között születettektől. Az átlagéletkor így 2001 és 2009 között már csak alig egy évvel növekedett (54.2 év). A tágabb politikai elitben zajló 2010 utáni szocio-demográfiai trendekről már nem állnak rendelkezésünkre a korábbi felvételekkel összehasonlítható adatok. A politikai elit egy kisebb, karakteres csoportjáról, a parlamenti képviselőről viszont továbbra is van információ a Magyar Képviselői Adatbázis alapján.

A 2010-es parlamentbe bekerülő két új párt, valamint a kétharmadosra duzzadt kormánypárti képviselőcsoport 46%-nyi újonnan bekerülő parlamenti képviselőt hozott. Ez az arány utoljára 1998-ban volt ilyen magas.⁷⁰ Az országgyűlés valamennyit fiatalodott is (átlagéletkor 47,3 év), minthogy a rendszerváltás óta az előző, 2006-os parlament volt a legidősebb (49,6 év). Az diplomások aránya a parlamentben – szintén a rendszerváltozás óta először – 90 százalék alá csökkent, nagyrészt a Jobbik frakciója miatt. Az újonnan bekerülő képviselők fiatalabbak voltak, kevesebb volt közöttük a jogász vagy közgazdász. Az első parlamenthez hasonlóan újra sok volt a humán végzettségű képviselő. Az MSZP térvetésével együtt a nők aránya ismét 10% alá csökkent.

Ilonszki Gabriella és Kurtán Sándor szerint bár a 2010-es parlamentet jellemezte valamelyes személyi megújulás, a képviselői arculatban ugyanakkor folytatódott a centralizáció és a homogenizálódás – a korábbi rekrutációs kritériumok (helyi politikai háttér,

⁶⁸ CSURGÓ Bernadett: „Politikai elit: közéleti szerep és szerepvállalás” in: KOVÁCH Imre (szerk.): *Elit a válság korában* (Budapest: MTA PTI – MTA ENKI – Argumentum 2011) 253–284.281.

⁶⁹ KRISTÓF.

⁷⁰ ILONSKZI Gabriella – KURTÁN Sándor: „Látszat és valóság. A 2010-ben megválasztott parlamenti képviselők arculata” in: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon* (Budapest: DKMKA 2011) 95–122.

mandátumhalmozás) felerősödése tapasztalható. Tehát a 2010-es parlament összetételében nem jelentkezett nagy átalakulás.⁷¹

A tágabban vett politikai elit 2010 utáni cserélődéséről csak becsléseink lehetnek. A 2009-es MTA elitfelvétel 1200 fős mintájából 45% őrizte meg eredeti pozícióját 2013-ra is.⁷²

A 3. táblázat a négy év alatt bekövetkezett változások mértékét mutatja. Három kategória állapítható meg: 1. az elittag *maradt*, azaz megtartotta 2009-es pozícióját, 2. *kikerült az elitből*, azaz már nem szerepel a közéleti adatbázisban, 3. *eliten belüli csere*, azaz az eredeti pozícióját elvesztette ugyan, de szert tett egy másik, az adatbázisban szereplő elitpozícióra. Ebbe a harmadik kategóriába kerültek azok a személyek is, akiknek eleve több pozíciójuk volt, és az éppen a mintába kerülést biztosító pozíciójukat ugyan elvesztették, de legalább 1 másik elitpozíciót 2013-ban is birtokoltak.

A 2009 és 2013 közötti időszak tartalmazott egy kormányváltást, mely értelemszerűen erősen érintette az elit cseréjét. Becslésem szerint a szűk politikai elit cirkulációjának kb. 90 százaléka 2010-ben történt meg⁷³ (a képviselők és a polgármesterek esetében ez az arány természetesen megközelíti a 100%-ot). A szélesebb értelemben vett közéleti elit körében a cirkuláció sokkal egyenletesebben ment végbe, a 2010-es év nem játszott kitüntetett szerepet. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy e csoportnak ne lenne számos olyan tagja, akinek pozícióvesztése ne kötődne a kormányváltáshoz. A közéleti elit ugyanis nagyon heterogén, az önálló állami szervezetek vezetőinek nagymértékű cserélődése például erős politikai patronázsra utal. Összességében a közéleti elitcsoport cseréje sem volt alacsonyabb szintű, mint a szűkebb értelemben vett politikai elité: 50 %-uk elvesztette 2009-es pozícióját és ki is került az elitből.

3. táblázat

A táblázatban jól látszik, hogy a politikai elit egyes alcsoportjainak pozíciómegtartási képessége erősen eltérő volt. A szűken vett politikai elitből a legstabilabb csoportoknak a parlamenti képviselők és a polgármesterek bizonyultak, akiknek fele meg tudta őrizni 2009-es pozícióját. Természetes módon nagyon változékony volt a kormány és a minisztériumi elit, valamint a köztársasági elnökség, főügyészség, a kúria elitje, amelyeket a kormányváltás közvetlenül érintett. Érdekes módon azonban ez utóbbi csoportok tagjai – és ide számíthatjuk

⁷¹ Ebből a szempontból a 2014-es parlament bizonyulhatott eltérőnek: fontos kérdés, hogy a létszámcsökkentés és a mandátumhalmozás megtiltása mely csoportoknak jelentett szelekciós előnyt.

⁷² Saját számítás a Magyar Közéleti Kézikönyv adatai alapján.

⁷³ Pontos adat azért nem adható meg, mert az MKK adatbázisából nem mindig derül ki a pozícióvesztés időpontja.

az EP-képviselőket is – eredeti pozíciójukat ugyan a kormányváltás után elvesztették, az átlagosnál jóval nagyobb (20-30%-os) arányban maradtak mégis az elitben, más pozíciójuk megtartása vagy az eliten belüli csere révén. Tehát az elit igazán beágyazott tagjait a kormányzati felső pozíciók cserélődése csak felszínesen érinti. A sikeres elitben maradás azt is valószínűsíti, hogy egy következő kormányváltás esetén az elittag újra – az eredeti, vagy egy másik – kormányzati pozíciót foglalhat el. A politikai elit szűk felső körén kívül viszont a pozíció elvesztése gyakorlatilag az elitből való kikerülést is jelentette.

A tágabb értelemben vett közéleti elitből a legstabilabb csoportok 2009 és 2013 között a nemzeti-etnikai szervezetek, a szakszervezetek és az egyházak vezetői voltak, őket az eliteirculáció az átlagosnál jóval kevésbé érintette. Erősen cserélődött viszont az önálló állami szervezetek, a pénzügyi szervezetek, valamint a sportszervezetek elitje. A sportszövetségek vezetői – néhány ismert kivételtől eltekintve – nincsenek beágyazódva a közéleti elit más szegmenseibe, az önálló állami szervezetek és a pénzügyi szervezetek vezetői viszont annál inkább: kiugróan magas arányban tudtak a pozíciójuk elvesztése után is az elitben maradni. E két alcsoporton kívül azonban a közéleti elit tagjainak elitben maradási képessége jóval elmarad a top politikai elit tagjaiétól.

A 2010 utáni elitről tehát szociológiailag még keveset tudunk, a politikai oldalak konszenzuális egységének hiánya azonban tovább erősödni látszik. A 2010-es kormányváltással a legitimációs válság megoldódott, az *Eurobarometer* adatai a parlamentbe és a kormányba vetett bizalom relatív visszanyeréséről tanúskodnak, időnként már az Unió átlagot meghaladó módon (bár ez továbbra sem jelent többet annál, minthogy az emberek körülbelül egyharmada bízik, vagy inkább bízik a politikai elitben).⁷⁴

Ugyanakkor a 2010 utáni kormányok számára a kétharmados parlamenti többség az addiginál jóval nagyobb lehetőséget adott a korábbi játékszabályok felrúgására, a konszenzuális egység normatív szabályainak mellőzésére. Ezt a szándékot a politikai elit egyik legbefolyásosabb tagja explicitté is tette egy lapinterjúban: „1989–1990-ben sok-sok amerikai segítséggel egy, a parlamenti erők megegyezésén alapuló konszenzuális demokrácia jött létre Magyarországon. Viszont ez nem azt jelenti, hogy évtizedek múltán is csak ilyen típusú demokrácia működhet.

⁷⁴ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm.

Ma úgy gondoljuk a Fideszben, hogy a többségi demokrácia hatékonyabb, gyorsabb és tisztább felelősségi viszonyokat teremt.”⁷⁵

E szándék szimbolikusan legfontosabb kinyilvánítása a politikai kompromisszumok és egyeztetés nélkül, egyoldalú alkotmányozással létrehozott új Alaptörvény, amely létrejöttének körülményeiből következően legitimációs deficittel küszködik.⁷⁶ A politikai elitben az alkotmánnyal kapcsolatos disszenzust az Alaptörvény későbbi módosításai még tovább erősítették.

A nemzetközi demokráciaindexek 2010 után Magyarország vonatkozásában további romlást mutatnak, különösen a jogállamiság területén.⁷⁷ A jogállam gyengítését kifogásolók leggyakoribb érvei az Alkotmánybíróság hatáskörének korlátozása, a visszamenőleges hatályú jogalkotás, valamint az alkotmányos intézmények működésének kormányzati célokhoz való igazítása.⁷⁸ Erősen a konszenzusra törekvés hiányát jelzi a kormányzó elit kinevezési gyakorlata: a hatalmi ellensúlyként szolgáló intézmények – a köztársasági elnök, az Alkotmánybíróság, az igazságszolgáltatás, az ellenőrző szervek (Állami Számvevőszék, Költségvetési Tanács) és a jegybank – élére való jelöltállítás monopolizálása is. A gazdaság- és kultúrpolitika területén is számos disszenzust erősítő kormányzati intézkedés (ágazati különadók, oktatási- és kulturális intézmények centralizációja, kormány alá rendelése, médiapolitika) sorolható fel.⁷⁹ A konszenzuális egység hiánya tehát továbbra is látványosan megmutatkozik.

Hosszú távú folyamatok a politikai elitben

Az alább következő táblázatok az 1990-2014 között az elitben lezajló hosszú távú szocio-demográfiai folyamatokat foglalják össze.

⁷⁵ KÓSA András – M. LÁSZLÓ Ferenc: „Inkább ez, mint a rendeleti kormányzás” – Lázár János az erőpolitika okairól. *hvg.hu* 2011. december 26.

⁷⁶ KÖRÖSÉNYI jelen kötetben.

⁷⁷ <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#reports>.

⁷⁸ BORDÁS Mária: „A hatékony állam győzelme a jogállam fölött? I.-II.” *Közjogi Szemle* 2012/1-2.

⁷⁹ A Bertelsman Transformation Index indikátorai között található egy *Consensus Building*nek nevezett dimenzió, melyben Magyarország kifejezetten gyenge: <http://www.bti-project.org/reports/country-reports/ecse/hun/index.nc>. A pontozáshoz kapcsolódó indoklás különösen az emlékezetpolitikai disszenzust emeli ki, mint problémás területet.

Az MTA periodikusan ismétlődő elitfelvétele mintájának alapvető jellemzőit mutatja a 4. táblázat. A nők alacsony és a diplomások magas aránya azok közé a jellemzők közé tartozik, amelyek az egész vizsgált periódus során hosszú távú folytonosságot mutattak, és a magyar politikai elit zártságát jelzik. Úgy tűnik, a diplomások rendkívül magas aránya maradandó sajátossága a magyar politikának. Bár a nők politikai elitbe jutásának esélyei emelkedtek az utolsó évtizedben, arányuk továbbra is 20 % alatt marad. A hatvanas évek „nagy generációjának” folyamatos jelenléte szintén feltűnő jellegzetessége a magyar politikai elitnek. Ennek a generációnak a másfél évtizedes bebetonozódása okozta a politikai elit érzékelhető idősödését a rendszerváltás óta eltelt időszak második évtizedében.

2009-ben még mindig minden harmadik politikai elittag egykori MSZMP-tag is volt, éppen úgy, mint 1993-ban, annak ellenére, hogy a teljes népességben ez idő alatt az egykori párttagok aránya folyamatosan csökkent. A rendszerváltás-kori elit (a nómenklátúra túlélői valamint a magával a rendszerváltással elitbe kerülők együtt) tagjai azok, akik a legnagyobb mértékben alakították a magyar politikai élet arculatát az elmúlt negyedszázadban. A konszolidáció és a válság korszakának idején kooptált, újabb generációkhoz tartozó elittagok pedig, mint láthattuk, szociológiai jellemzőiket tekintve meglehetősen hasonlítottak a rendszerváltó elit tagjaihoz.

4. táblázat

A 4. táblázatot a fejezetben vázolt három időszakkal összevetve azt láthatjuk, hogy az *átalakulás* periódusát a politikai elit nagymértékű cseréje jellemezte; az 1988 és 1993 közötti megszakítottságot főként a táblázat apai foglalkozásra és egykori MSZMP-tagságra utaló sorai mutatják. A nemi, életkori és iskolázottsági jellemzők ugyanakkor folytonosságot mutatnak. A táblázat 1993 és 2001 közötti oszlopainak összevetése már a *konszolidációs* periódust jellemzi: az igen hasonló demográfiai karakter melletti idősödés mutatja a politikai elit beállásának folyamatát. Ugyanakkor a konszolidációnak a válság szakaszába való átcsapását az alapvető szocio-demográfiai folyamatok nem mutatják: a harmadik időszakban az elitnek nem a társadalmi jellemzői, hanem a viselkedése mutatott érzékelhető változást.

Érdemes megvizsgálni a politikai elit egy kisebb, de fontos csoportját, a parlamenti képviselőket is a hosszú távú demográfiai folyamatok szempontjából (5. táblázat). Ebben a csoportban a nők aránya még alacsonyabb, mint az MTA elitfelvételének átfogóbb mintájában. A nyugat-európai társadalmak átlagaival összehasonlítva az egész időszakban súlyos női reprezentációs deficit figyelhető meg a magyar képviseleti elitben. A diplomások aránya a politikai elit egészéhez hasonlóan igen magas, 2010-ig 90 % feletti, átlagéletkoruk változása is paralel az MTA elitfelvétel a kétezres években idősödő mintájával. Csupán a 2010-es kritikus választással bekerülő új képviselők hoztak némi változást ezekben a jellemzőkben.

5. táblázat

Ha részletesebben is megvizsgáljuk a parlamenti képviselők diplomájának típusát (6.táblázat), azt láthatjuk, hogy hol a humán, hol pedig a műszaki illetve agrárdiplomások képezik a legnagyobb csoportot. A képviselők egyötöde stabilan jogi végzettségű. A humán diplomások magas, a mérnökök és a közgazdászok relatíve alacsony arányában a legutolsó, 2010-es országgyűlés érdekes módon a legelső, 1990-es parlamentre hasonlít leginkább.

6. táblázat

Ez vélhetően az újonnan bejutott képviselők magas arányával függ össze (7. táblázat). Az újonnan bekerülők ciklusonkénti aránya, mely a parlamenti elit cirkulációját, illetve reprodukcióját mutatja, jól jelzi a negyedszázados periódus három szakaszát. Az első két parlamenti ciklusban természetes módon még nagy volt a cirkuláció, 1998-tól azonban már a képviselők kevesebb, mint a fele volt újonc, és ez az arány, a kétblokkos pártrendszer kialakulásával összefüggésben⁸⁰ az elit konszolidációjának egész időszaka alatt folyamatosan csökkent. A 2006-tól kezdődő harmadik szakasz, a válság utáni első választás hozott fordulatot, az új bekerülők aránya ismét nőtt, ha nem is érte el az átalakulás időszakának arányait.

7.táblázat.

⁸⁰ SZABÓ A. jelen kötetben.

A politikai elit egy másik fontos csoportja a miniszteriális elit. Ványi Éva az 1990 és 2010 között a kormányokban pozíciót kapott összesen 333 miniszterről, politikai és közigazgatási államtitkárról megállapítja, hogy zömmel 40-50 év közötti férfiak, a nők aránya körükben 10% körül mozog. A miniszteriális elitszegmensben a humán végzettségük aránya jóval alacsonyabb, mint a képviselők között, főként jogászok, gazdasági, illetve műszaki és agrárvégzettségűek.⁸¹ Ha különbséget teszünk „politikus” és „szakértő” miniszterek között, azt állapíthatjuk meg, hogy a szakminiszterek sosem uralták el még a kimondottan „szakértőnek” nevezett kormányokat sem; arányuk és befolyásuk az eltelt negyedszázad során csökkent.⁸²

A 8. táblázat az államigazgatás felső vezetői, az államtitkárok és helyettes államtitkárok cserélődésének arányát mutatja az egyes kormányváltások során. Látható, hogy a politikai patronázs meglehetősen erős az elitben: a helyettes államtitkári szintet is érinti, különösen eltérő politikai színezetű kormány hatalomra kerülésekor. A bal és jobb közötti váltásokkor megvalósuló csere az időszak során erősödött: míg 1994-ben az államtitkároknak 69, a helyettes államtitkároknak csupán 45 %-a volt új kinevezett, 1998-ban ez az arány már 87 illetve 57%, 2010-ben pedig gyakorlatilag teljes csere történt.

8. táblázat

Az erős politikai patronázs mellett a magyar kormányzati elitszegmensnek fontos jellemzője az időszak során az is, hogy az elittagok több mint fele egynél többször töltött be miniszteri, államtitkári vagy helyettes államtitkári pozíciót.⁸³ Az erős fluktuáció és a politikai blokkokkal együtt visszatérők nagy aránya együtt a magyar közigazgatási elitet átpolitizáltság és váltógazdaság szempontjából nemzetközi összehasonlításban az Egyesült Államok bürokratikus elitjéhez teszi hasonlóvá.⁸⁴

⁸¹ VÁNYI Éva: *A magyar kormányzati elit 1990 és 2010 között. A kormányzati karrierút vizsgálata*. PhD. értekezés (Budapest 2011).124.

⁸² ILONSZKI Gabriella – VÁNYI Éva: „Miniszteri fluktuáció és intézményi változások Magyarországon 1990–2010” *Politikatudományi Szemle* 2011/3. 7–36. 34.

⁸³ VÁNYI.194.

⁸⁴ Jan-Hinrik MEYER-SAHLING: „The changing colours of the post-communist state: The politicisation of the senior civil service in Hungary” *European Journal of Political Research* 2008/47. 1–33.1.

3. Összefoglalás

A politikai elit rendszerváltás óta eltelt időszakát három korszakkal: az átalakulás, a konszolidáció, és a válság időszakával jellemeztük. Az átalakulás időszakában az egykori nómenklátúra-elitből kialakult az új demokrácia politikai elitje, melynek számos tagja professzionális politikussá válva hosszú időre a magyar politikai élet szereplője maradt. A harmadik parlamenti választástól kezdve már nem egy átalakuló posztszocialista, hanem egy, bár bizonyos tekintetben sajátosan magyar társadalmi karakterjegyeket mutató, de konszolidált, a politikai váltógazdaság és a parlamentális demokrácia alapvető szabályait betartó elitről beszélhetünk.

A kétezres évektől kezdve azonban több folyamat is egyértelműen azt mutatta, hogy Magyarországon az elitkonszenzus, amennyiben egy időre meg is valósult, utóbb felbomlott. A 2006-tól látványossá váló disszenzus és normaszegő viselkedés a 2010-es választáson kialakuló kétharmados többség hatására még tovább erősödött. A konszenzuális egység hiánya az elitben egyértelműen hozzájárult a többségi elvű döntéshozatalhoz, és ellene hatott a konszenzusosabb döntési módszernek: a 2010 utáni kormányzó elit szintet lépett a korábbi játékszabályok áthágása tekintetében.

Ma még nehezen megválaszolható kérdés, hogy az elitkonszenzus hiánya és a domináns elitcsoport léte milyen hosszú távú hatással lesz a politikai rendszer működésére. Az elitelmélet várakozása szerint az ilyen típusú elit uralma torzítja ugyan, de nem eliminálja a demokratikus versenyt, így a domináns elitcsoport nem feltétlenül elég erős ahhoz, hogy egy autoriter irányba tolja el a politikai rendszert. Előfordulhatnak ugyan hosszabb-rövidebb „kilengések”, alapvető rendszer-megkérdőjelezések, azonban ezek élettartamának megjólását illetően az elitelmélet óvatosságra int.

1.táblázat. Hivatásos politikusok aránya az országgyűlésben

Parlamenti ciklus	Hivatásos politikusok aránya (%)
1990-94	11,8
1994-95	46,5
1998-2002	56,2
2002-2006	77,4
2006-2010	80,6

Forrás: MKA, KURTÁN–ILONSKY (2008).

2. táblázat. A 9 fokú baloldali-jobboldali önbesorolási skála pólusait/centrumát választók aránya 2001-ben és 2009-ben, %

	2001	2009
bal pólus (1,2)	7.7	13.2
jobb pólus (8,9)	5.6	10.8
centrum (5)	21.8	19.2
Polarizációs index	0.62	1.25

Forrás: KÖRÖSÉNYI 2012, az MTA elitfelmérésének adatai alapján.

3.táblázat Elitcsere 2009 és 2013 között, (%) N=1200

	Maradt	Kikerült az elitből	Eliten belüli csere
köztársasági elnökség	28	55	17
képviselők	50	40	10
kormány, minisztériumok	2	68	30
EU	33	47	20
önkormányzatok	53	37	10
pártok	37	53	10
szűk politikai elit összesen	44	43	13
	Maradt	Kikerült az elitből	Eliten belüli csere
önálló állami szervezetek	15	75	10
társadalmi szervezetek	46	49	5
nemzeti-etnikai kisebbségek	72	28	0
sport	29	71	0
szakszervezetek	58	39	3
gazdaság	44	49	7
pénzügy	29	52	19
kamarák	50	50	0
egyházak	58	42	0
közéleti elit összesen	46	50	4

Forrás: saját számítások a Magyar Közélet Kézikönyve (MTI) 2009 és 2013 alapján.

4. táblázat. A politikai elit szocio-demográfiai jellemzői 1988-2009, %

	1988	1993	2001	2009
<i>Nem</i>				
férfi	82.6	88.1	89.4	83.7
nő	17.4	11.9	10.6	16.3
<i>Átlagéletkor (év)</i>	48.6	47.9	53.3	54.2
<i>Kohorszok</i>				
-1929	15.7	5.2	6.3	2.1
1930-39	33.1	21.6	12.0	3.6
1940-49	35.2	39.2	36.6	26.6
1950-59	13.6	27.8	32.4	38.8
1960-69	2.5	6.2	7.7	18.3
<i>Iskolázottság</i>				
Diplomás	91.2	97.9	90,2	92,3
Nem diplomás	8.8	2.1	9.8	7.7
<i>Apa foglalkozása</i>				
szellemi	33.4	58	61.1	62.6
fizikai	66.6	42	38.9	37.4
<i>egykori MSZMP-tagság</i>	86.2	34.7	33.8	31.8

Forrás: MTA elitfelvétel.

5.táblázat. A parlamenti képviselők néhány demográfiai jellemzője 1990-2014

Választási ciklus	Nők aránya (%)	Diplomás (%)	Átlagéletkor
1990-94	7.7	90.8	45.8
1994-98	10.9	90.0	46.6
1998-2002	7.8	92.7	46.3
2002-2006	9.7	93.9	46.7
2006-2010	10.6	91.9	49.6
2010-2014	9.1	87.0	47.3

Forrás: ILONSKÍ-KURTÁN 2011, a Magyar Képviselői Adatbázis adatai alapján.

6.táblázat. A parlamenti képviselők diplomájának típusa 1990-2014

Választási ciklus	Jogász	Közgazdász	Humán	Műszaki, agrár	Orvos, gyógyszerész	Egyéb
1990-94	21.4	14.2	30.4	23.4	13.3	4.8
1994-98	19.2	18.9	23.0	28.4	6.5	5.3
1998-2002	21.9	19.4	22.2	32.3	6.3	8.3
2002-2006	20.9	19.7	26.4	28.2	5.7	8.0
2006-2010	20.7	20.2	28.5	26.4	7.4	10.1
2010-2014	20.5	14.5	31.0	22.1	5.2	3.1

Forrás: ILONSKÍ-KURTÁN 2011, a Magyar Képviselői Adatbázis adatai alapján.

7. táblázat. A parlamentbe újonnan bejutott képviselők aránya választási ciklusonként 1990-2014

Választási ciklus	Új bekerülők aránya (%)
1990-94	92,8
1994-98	64,2
1998-2002	49,1
2002-2006	34,0
2006-2010	28,6
2010-2014	45,6

Forrás: Ilonszki–Kurtán 2011, a Magyar Képviselői Adatbázis adatai alapján.

8. táblázat Politikai patronázs az államtitkári karban 1990-2014. A csere aránya az egyes kormányváltások során %

	Államtitkárok	Helyettes államtitkárok (a 2. Gyurcsány-kormányban szakállamtitkárok)	Összesen
Antall-kormány*	71	-	-
Horn-kormány	69	45	50
Orbán-kormány (1.)	86	57	62
Medgyessy-kormány	87	70	73
Gyurcsány-kormány (1.)	40	16	20
Gyurcsány-kormány (2.)	60	52	54
Bajnai-kormány	45	29	33
Orbán-kormány (2.)	100	99	99
Orbán-kormány (3.)	47	48	48

*a Boross-kormány nem hajtott végre cseréket az államtitkári karban

Forrás: KÖRÖSÉNYI–TÓTH–TÖRÖK (2003) 443.; *Magyarország Politikai Évkönyve 2005 és 2006*; valamint a *Magyar Közélet Kézikönyve* (MTI), 2010 és 2014.